

Vyšehrad ROZHOVORY

Daniela Drtinová /
Jiří Horáček
VĚDOMÍ A REALITA

O mozku, duševní nemoci
a společnosti

Vědomí a realita

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jiří Horáček, Daniela Drtinová
Vědomí a realita – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Daniela Drtinová / Jiří Horáček

VĚDOMÍ A REALITA

O mozku, duševní nemoci a společnosti

Daniela Drtinová /
Jiří Horáček

VĚDOMÍ A REALITA

O mozku, duševní nemoci
a společnosti

Vyšehrad

Předmluva, aneb Krátká rozprava o metodě

JH: Když mě pan šéfredaktor Martin Žemla oslovil s dotazem, zda bych nechtěl připravit knížku rozhovorů, zprvu jsem trochu váhal. Mnoho jiné práce, běžící výzkumné granty a také jistý přirozený ostych byly těmi důvody. Po několika dnech zvažování jsem si uvědomil, že jsem ve věku, kdy je už možné podat svědectví o tom, kam jsem ve svém životě došel. Formát knižního rozhovoru mi začal připadat jako vhodný. Na rozdíl od vědeckých a odborných textů, kterým se věnuji většinou, umožňuje rozhovor volnější formulace a nevyžaduje tak precizní dokumentování každého tvrzení. Poskytuje větší svobodu a rozlet pro jednotlivé myšlenky. Uvědomil jsem si, že dialog je vlastně skvělý formát pro to, aby bylo možné shrnout a formulovat vlastní postoj ke světu, formulovat individuální světonázor. Souhlasil jsem.

Další otázka byla – s kým? Který novinář či publicista by mohl mít cit a zájem zabývat se společně se mnou poměrně abstraktními tématy? Jsem psychiatr, ve své klinické práci se rovněž věnuji psychoterapii a také se celý život zabývám neurovědním výzkumem, především psychofarmakologií a zobrazením činnosti lidského mozku za různých podmínek. Tyto disciplíny se sice týkají stejného předmětu studia, lidské psychiky, nicméně z hlediska použitého jazyka, metodického přístupu a nástrojů studia jsou si nečekaně vzdálené. Jejich vzájemné propojování vyžaduje častou změnu úhlu pohledu, a také střídání různých hladin obecnosti. Také je vhodné mít

jeden širší rámec, který by zahrnul a pomohl integrovat všechny dílčí přístupy. Tímto rámcem je pro mě dnes teorie vědomí.

Porozumět tomu, jak a proč vědomí vzniká, je velmi obtížný úkol. Důvodem je už samotná skutečnost, že studovaný předmět se překrývá s použitým nástrojem studia. Ano, snažíme se vědomím vysvětlit a pochopit vědomí. Skutečně obtížné. Je to podobné jako „myslet myslitelné“. Aby to bylo možné, museli bychom být schopní „myslet nemyslitelné“, tím tak trochu končíme v paradoxu. Skutečně to však není možné? Není žádná cesta? V této knížce se snažíme ukázat, že určité cesty možná jsou. Pro mě jsou představovány studiem podstaty duševních poruch a nověji také studiem mechanismu působení psychedelických látek. Oba přístupy spojují hned tři důležité faktory. Zaprvé, v obou případech se jedná o zcela charakteristické změny vědomé zkušenosti. Díky nim se nám vědomí ukazuje nejen tak, jak normálně je, ale také tak, jak může být za podmínky, kdy se jeho podklad v mozku změní. Tato změna nemusí být nijak výrazná, stačí malá. Svědčí pro to fakt, že řada duševních poruch je dnes velmi dobře léčitelná. Více nežli šest posledních desetiletí psychiatrie představuje z tohoto pohledu poměrně šťastný příběh. Zadruhé, obě skupiny stavů spojuje skutečnost, že o nich jedinec v naprosté většině případů může podat podrobnou výpověď – a máme-li popis, můžeme začít studovat. Zatřetí, neuronální podklady řady duševních poruch i farmakologie intoxikace jsou stále lépe a lépe popsány. To nám dává možnost nahlédnout základní logiku vztahu mezi vědomím a jeho podkladem v mozku. Kombinace těchto tří faktorů umožňuje jakousi triangulaci problému vědomí, vytváří nám tolik potřebný odstup a širší rámec, uvnitř kterého je možné problémy vědomí nově uchopit.

Začal jsem tedy přemýšlet, kterého žurnalistu by mohlo těšit, aby se společně se mnou nějakou dobu těmito tématy zabýval. Hned jsem si vzpomněl na dr. Danielu Drtinovou, se kterou jsem spolupracoval už v minulosti. Věděl jsem, že je zvědavá, má odvalu dotýkat se samotných okrajů intelektuálních rámců a překračovat je. Současně jsem věděl, že je hluboce duchovně založený člověk a že to nejspíš povede k většímu zastoupení

spirituálních témat, nežli by tomu bylo v případě, kdy bych vedl rozhovor jen sám se sebou. Nicméně i o těchto tématech mě těší přemýšlet. Navíc mě napadlo, že jejich zahrnutí by mohlo knížce dát další zajímavý rozměr. Byl jsem moc rád, že Daniela souhlasila.

DD: Když přišla nabídka, zda bych svými otázkami neprovedla profesora psychiatrie Jiřího Horáčka knižním rozhovorem, jediné, z čeho jsem měla obavu, která mě ale při rozhodování citelně oslabovala a svazovala, bylo, zda budu schopná se ptát. Téma znělo „vědomí“. Ptát jsem se mohla, na co jsem chtěla, což bylo nesmírně lákavé. Ale zároveň jsem si uvědomovala, že něco jiného je nastudovat téma na dvacetiminutový televizní rozhovor, kdežto knižní rozhovor na mnoho desítek stran, to je zcela jiná disciplína a úkol, na kterém jsem si snadno mohla vylámat zuby. Základy jsem měla načtené, neurovědy a nové vědecké poznatky tohoto typu mě poslední léta jako laika velmi zajímají – jak se ale ptát kloudně a smysluplně profesora, jehož znalosti v oboru nemají v zemi a možná ani jinde obdoby, a navíc v tématu, které je tak abstraktní, jak si jen člověk (ne)dovede představit?

Stála jsem tak trochu před kvadraturou kruhu. Jako bych se měla pokusit dát do nějaké struktury vítr. Jenže pak jsem si vzpomněla na mezinárodní konferenci Beyond Psychedelics, kde jsem se v diskusi, již jsem moderovala, potkala s profesorem Horáčkem společně s teologem Ivanem Štampachem. A v té souvislosti jsem si po dlouhé době vybavila Langdona Gilkeyho, luteránského teologa, jehož slova mnou kdysi duchovně otrásla. Gilkey navrhoval, že by katolíci měli začít „vše transcendentní, posvátné a božské – přítomnost Boha pro člověka – reinterpretovat do světské, přirozené podoby moderní zkušenosti, místo aby zůstávali u forem helénistických či středověkých“. Tenhle hlubinný konflikt ve mně náhle ožil, došlo mi, že bych ho mohla snadno použít při oponentuře v rozhovoru s neurovědcem, který ale navíc ke svému vzdělání prošel i náročným spirituálním výcvikem, takže by tato cesta a způsob vedení dialogu vůbec nemusely být vnímány jako násilné. A najednou jsem zcela přirozeně stanula v bodě, z něhož

jsem mohla vyjít, s pocitem radosti, že mě původní obava nepřipravila o tak výjimečnou příležitost. Vykročili jsme... V srpnu 2019 se v pracovně profesora Horáčka v Klecanech odehrála první část rozhovoru, po níž následovala série dalších. **JH:** Součástí každého textu, který aspiruje na podání jakési obecnější výpovědi, by měl být popis postupu, jakási „rozprava o metodě“. Jak tedy naše knížka rozhovorů vlastně vznikla? Nejprve dr. Drtinová připravila celou detailní osnovu, včetně rámcového rozdělení do hlavních oddílů. Do otázek a jejich řazení jsem nijak nezasahoval. Následně jsme se několikrát sešli, rozhovory proběhly a byly přepsány do textu. Pak jsme text upravovali, a to přibližně ve třech „iteracích“, tedy vzájemných předáváních textu. Původní smysl odpovědí zůstal stejný, pouze některé formulace byly zpřesněny nebo doplněny citacemi, které mohou čtenáři pomoci v hlubším ponoru do témat. V této fázi byly některé otázky Danielou ještě doplněny. Věci, které během rozhovoru vůbec nepadly, jsou uvedené v poznámkách pod čarou.

DD: Bylo to několikaměsíční fascinující dobrodružství, tak obohacující, že jsem v nic takového nemohla ani doufat, jelikož moje představivost na to nestačila. Doufám a věřím, že tento hluboký zážitek, který dokáže vyvolat jen poznání, a neopakovatelný pocit „z objevení nových vod“ zakusí i náš čtenář. Díky za vše!

JH: Dialog odkazuje ke hledání pravdy nebo smyslu skrze řeč, pomocí rozhovoru. Jsem velmi překvapený a potěšený, že forma rozhovoru pomohla i v případě našem. Díky této cestě se nám společně podařilo provázat a integrovat některé původně spíše osamoceně stojící myšlenky. Vznikla tak struktura, která by se z jistého pohledu možná dala skutečně označit jako formulace světonázoru, jako světonázorová zpověď.

JH a DD: Doufáme, že našim čtenářům knížka nejen pomůže orientovat se lépe ve složité problematice vztahu vědomí a reality, ale že je třeba i docela prostě potěší.

Dovolujeme si jim popřát, aby pro ně knížka byla inspirační, a to především v případě těch myšlenek, které se jednou ukáží jako pravdivé.

Při používání automatů
řídte se smlouvou o podmínkách
uvedené na přední straně
odlišných

KOLDERE
KOLDERE
NIKDO TÍ TO
NEZERE

jsou vyřizovány denně
zde ve středisku v době
od 17-17,30 mimo sudé soboty
jinak v kiosku u narypy

UPANTÍ
TAHNĚT

21. srpna 1968

„... z té chvíle si vybavuji právě opakovanou změnu perspektivy...“

Úvod

Co jsme, kdo jsme jako lidské bytosti?

Děkuji, to je hned na úvod skvělá otázka. Kdybychom měli definovat, „co nebo kdo vlastně jako lidé jsme“, tak „třída“ odpovědí, které dostaneme, bude velmi záviset na kontextu našeho dotazování. Jinou odpověď bychom našli v rámci zoologie či antropologie, jinou nám přinese psychologie, filosofie nebo sociologie. Do odpovědi se navíc promítne postoj odpovídajícího. Při optimistickém pohledu na člověka bychom asi použili popisy jako vrchol biologické evoluce, jediný tvor vybavený duší, duchem, myslí, empatií, vědomím apod. Naopak při pesimistickém postoji budeme hovořit o bytosti, která se vymkla ze zákonů přírody, o agresivních atavismech v nás, o jediném tvoru, který vědomě a cíleně vytváří zlo, apod. Postojů, které zásadně ovlivní charakter odpovědi, je nepřeberně.

Dá se to zredukovat na nějakou podstatu?

Máme-li ambici jít za všechna zkreslení daná postojem a kontextem, tak v nejobecnějším pojetí bych řekl, že jsme entity složené z deseti na dvacátou devátou molekul, tedy stavebních jednotek, které jsou dočasně seskupené v limitovaném prostoru našeho těla. Těchto 10^{29} molekul pak vykazuje velmi vysoký stupeň organizace a dynamické rovnováhy mezi složkami, které nás opouštějí a které zase přijímáme s potravou či dýcháním. Co odlišuje člověka (nebo jiný živý organismus) od nerostu, je skutečnost, že složky našeho těla jsou navzájem spjaty ve složitých metabolických kaskádách a předávají si

informace. Míra vzájemné integrace a komunikace dočasně spolupracujících složek našeho těla společně s potřebou udržet vlastní homeostázu čili dynamickou stabilitu, potřebou reprodukovat se a směřovat ke větší složitosti představuje podstatu života jako takového.

Těch 10^{29} molekul našeho těla se nespojilo někdy v dávné minulosti. V okamžiku našeho zrození došlo ke vzniku podmínek, které vedly právě k této (a nikoliv jiné) integraci. Kdyby podmínky, například genetické, byly jiné, byla by zmíněná sada molekul uspořádána jinak a vznikla by jiná struktura – a my bychom byli někým jiným.

V jednom budoucím okamžiku, kdy skončíme svůj pobyt na tomto světě, zase každá molekula našeho těla půjde vlastní cestou. Tak to jsme my.

Přijde vám to málo? Ano, člověk je nositelem další specifické funkce, a to je schopnost být si vědomý vlastní existence, tedy vědomí. Zda je vědomí něco kvalitativně zcela odlišného a specifického pouze člověku, nebo zda je odvozené od nějaké obecnější vlastnosti života, nebo dokonce hmoty, jako také, to je pak otázka zcela zásadní. To bude, předpokládám, i předmětem našeho povídání.

Takže člověk ani zdaleka není jen fyzikální komplex?

Není pouze fyzikální komplex, ale je to také fyzikální komplex, což je vhodné zdůraznit. Nejde jen o stavební kameny našeho těla, ale jde také, a především, o vzorec nebo strukturu, jak jsou uspořádány. To je podstatné, protože to vytváří naši jedinečnost. Vezměme si, že většina molekul bílkovin našeho těla se rozloží (a je nahrazena novými) během několika hodin. Denně se vytvářejí stovky miliard buněk našeho těla, které nahrazují, ty, které zanikly. Přibližně v několika týdnech se pak obmění takřka veškerá hmota našich těl. Přesto se cítíme stále stejnými jedinci, což je pozoruhodné. To, o co v našem případě jde, proto není „hmota“, ze které se skládáme, ale struktura či síť vzájemných integrací a vztahů. Tato struktura je to, co je stabilní (v dynamickém smyslu), hmota našeho těla se mění. Je to podobné jako se zurčící fontánou. Fontána zůstává stále stejná, ačkoliv se v ní kapky vody neustále obměňují.

Jde také o vztahy uvnitř nás a mezi námi a okolím. Jsme fyzikálně realizovaná síť abstraktních vztahů, které se v živé přírodě stále opakují a jsou řízené vnitřní logikou a pravidly optimalizace své funkce. Nakolik se jedná o hmotnou a nakolik o čistě matematickou či abstraktní strukturu, je otázka, která se intenzivně řeší nejen ve vztahu k podstatě člověka, ale reality vůbec.¹

Tato struktura, kterou označujeme jako „já“, však nevzniká náhodou, ale je součástí základního plánu života. Je v plném souladu s logikou evoluce, která má tu zvláštní vlastnost, že k něčemu směřuje. Toto směřování se v moderní biologii označuje jako teleonomie. Život směřuje ke trojici procesů: 1. udržení vnitřní homeostázy, 2. replikaci a 3. postupnému zvyšování vlastní složitosti, tedy komplexifikaci. Tyto tři charakteristiky jdou ruku v ruce, jsou na sobě závislé, a až jejich vzájemná provázanost je podstatou života. Proč se hmota, která je živá, chová „teleonomicky“, kdežto neživá hmota rovnou a bez dalších okolků spěje v souladu s druhým termodynamickým zákonem k jednodušším nízkoenergetickým stavům, je stále otevřené.

Nejhlubší podstatou života bude nejspíš, poněkud složitě řečeno, určitá poměrně jednoduchá autokatalytická reakce dosahující dynamicko-kinetické stability. Ta stála u samého zrodu života a je jeho hlavním mechanismem dosud.² V logice tohoto mechanismu pak existujeme i my.

Mohl byste tedy shrnout, co je podstata života?

Chceme-li pochopit život, je nezbytné jít jaksi odzdola nahoru a předpokládat, že u jeho zrodu stály nějaké poměrně jednoduché chemické procesy, jejichž vývoj předcházel vzniku života. Této fázi říkáme abiogeneze. O jaké procesy jde? Zprvé, na počátku byly jakési složitější molekuly, jako třeba RNA, které ze substrátu vychytávaly své vlastní svatební kameny a organizovaly je do molekul, které byly stejné jako původní vzorové molekuly. Tento proces je dobře popsán a experimentálně prokázán a označuje se jako seberekopie. Druhou

¹ Tegmark (2016).

² Pross (2012).

podmínkou vzniku života byly autokatalytické reakce, tedy procesy, ve kterých produkt chemické reakce katalyzuje svůj vlastní vznik, tedy chemickou reakci mateřské látky. Autokatalýza je ve srovnání s normální katalytickou reakcí neuvěřitelně rychlá, protože probíhá exponenciálně: čím více je produktu, tím rychleji vzniká. Energii celému tomuto procesu dává fakt, že mateřská látka má více volné energie (chemických vazeb). Tato volná energie se uvolňuje podle druhého termodynamického zákona. Nicméně fakt, že proces je autokatalyzován, ho směřuje do dynamické rovnováhy udržující poměr sloučenin, jejichž jednotlivé molekuly se, podobně jako molekuly našeho těla, stále mění. Jde tedy o jinou rovnováhu, nežli je rovnováha termodynamická, která vede k velmi nudnému stavu o nejnižší energii, kdy vše (tedy nejstabilnější produkty) je náhodně naředěno a již nijak dál nereaguje. Tento fakt vysvětluje, proč „teleonomicky“ nasměrovaný život není v žádném rozporu s druhým termodynamickým zákonem. Druhý zákon vlastně udává energii, autokatalýza a replikace umožňují směrování k dynamické rovnováze. Před chvílí zmíněné „produkty“ chemických reakcí dříve či později podléhají rozkladu, který ve složitějších systémech označujeme jako „smrt“. Tento rozklad (či smrt) je nezbytnou podmínkou pro to, aby autokatalýza mohla probíhat dál. „Smrt“ nebo dočasnost existence čehokoliv je tedy v samém jádru dynamické stability, je její podstatou. Stabilní jsou proto celé populace replikátorů, nikoliv jednotliví replikátoři, tedy konkrétní molekuly, buňky nebo jedinci. Tyto složky se stále mění.

S každou replikací je samozřejmě spojené riziko chyby. V našem případě to znamená, že nějaké produkty replikace byly odlišné od mateřské vzorové látky. Tedy již ve fázi abiogeneze lze mluvit o mutacích s tím, že některé z nich mohly vykazovat efektivnější autokatalytické vlastnosti v daném prostředí, a replikovat se rychleji nežli původní nemutované látky. Na scénu nám tak vstupuje evoluční proces, který ale vidíme již v abiotické, tedy chemické neživé fázi vývoje.

Evoluční proces tedy stojí na dvou požadavcích: autokatalýze, zárodku metabolismu, a replikaci, tedy vzniku molekul, které byly schopné zprostředkovat vznik svých vlastních kopií.

Co bylo dříve, zda replikace, nebo metabolismus, je doposud otevřené, nicméně pravděpodobné je, že oba procesy vznikly současně, protože jeden bez druhého nefunguje, respektive nezajišťuje dynamickou stabilitu systému. Do celé skládačky je pak nezbytné doplnit ještě poslední věc, a to je role komplexifikace, tedy mutacemi podmíněné neustálé změny živých forem, které se přizpůsobují substrátu či prostředí a stávají se složitějšími, komplexifikují se. V trajektorii této komplexifikaci se pak někde v evoluci objevuje vědomí.

A z pohledu vývoje vědomí, kým, anebo čím byste se chtěl stát vy?

A v jakém okamžiku? Myslíte v životě, nebo profesně, tedy jako člověk, který se zabývá myslí, jejími poruchami a vědomím?

Budeme se spolu bavit o vědomí, které se vyvíjí. Kam byste chtěl tedy dostoupat, kým byste se chtěl stát vy z hlediska vývoje vědomí?

Chtěl bych se stát aktivním nositelem vědomé zkušenosti, který si nejenom uvědomuje obsah vlastního vědomí, ale který také rozumí, jak tato vědomá zkušenost vzniká, k čemu odkazuje a jaké jsou její limity, jsou-li vůbec nějaké. Především by mě zajímalo, dokonce i velmi těšilo, kdybych byl bytost, která ví, nebo alespoň tuší, jak koresponduje obsah a struktura mé vědomé zkušenosti – tedy tzv. subjektivní fenomenální zkušenosti – s fyzikální podstatou světa jako takového. Jinými slovy, jakými vazbami je spojené mé zakoušení světa s tím, jaký je doopravdy. To je pro mě ta vůbec nejzajímavější otázka, jaká může být. Však se také dnes čím dál tím častěji objevuje i v čistě přírodovědném diskurzu, neřkuli v diskurzu filosofickém, kterému dominuje už od Platóna.

Současná věda se ale tématem vědomí začala zabývat seriózně teprve nedávno. Takže tato otázka může být zajímavá – ale je i zásadní?

Otázka je to zcela principiální, protože teprve odpověď na ni nám může nastínit, co pravda je a co pravda není, nebo zda má vůbec smysl se po ní ptát. Do doby, nežli budeme

znát odpověď na otázku, jaký je vztah mezi obsahem našeho vědomí a realitou, se musíme smířit s tím, že tvrzení typu „něco je (či není) tak a tak“ jsou vlastně provizorní. Skvělé je, že se vůbec můžeme tázat, že můžeme hledat cesty, jak zmíněnou otázku uchopit. Už samotné tázání nás totiž osvobozuje od dogmatických tvrzení, značně rozšiřuje prostor naší svobody. Odpověď nám umožní pochopit nejen to, jaký svět nás obklopuje, ale také kdo vlastně jsme a proč se v tomto světě máme tak, jak se v něm máme. Otázka, jaký je vztah mezi obrazem reality ve mně a objektivní realitou vně, je prostě zásadní. Podle mě se jedná o hlavní civilizační výzvu vůbec. Pochopitelně, máme-li takovéto ambice, nutně narazíme na řadu problémů, a je dobré s nimi počítat. Tato úskalí už byla mnohokrát popsána, od antiky přes osvícenství až do dneška. Dnes však máme některé nové možnosti a postupy, jak otázku vědomí uchopit. Stojí za to, zkusit to tedy znovu.

Ž vaší odpovědi, kým byste se z hlediska vědomí chtěl stát, čtu, že mimo jiné i relevantním sebezpozorovatelem. Je to vůbec možné?

Sebezpozorovatelé jsme všichni a stále. Jediné, co o tomto světě víme, je to, jak se nám jeví. Samozřejmě, vycházíme z předpokladu, že existuje nějaký vnější svět o sobě a že existuje nějaký svět v nás, zprostředkovaný vědomím. Nicméně, striktně metodicky, nemůžeme s jistotou tvrdit ani to. Jediné, v čem máme jistotu, je to, že jsme pozorovatelé proudu obrazů (tedy představ, vzpomínek, plánů, fantazií, emocí a dalších vědomých událostí), které odkazují buď k vnějšímu, nebo k našemu vnitřnímu světu. Mezi těmito obrazy je pak jeden, který je „pro nás privilegovaný, na kterém nám nejvíc záleží“, a to je obraz nás samých.³ Jediná a konečná jistota pro nás je tedy tato galerie obrazů, a my se identifikujeme s jedním z nich. O tento obraz se nejvíc staráme. Většina z nás by zmíněný privilegovaný obraz velmi ráda uchovala co nejdéle a pokud možno v co největším pohodlí a spokojenosti. To je to jediné, co je z naší perspektivy jisté. Všechno ostatní je zpochybnitelné

³ Bergson (2003).

právě proto, že dosud nevíme, jak přesně překonat zmíněnou hranici mezi subjektivní zkušeností a fyzikální realitou. Dokud nerozumíme přesně mechanismu, který je spojuje, nerozumíme přesně mechanismu, který je spojuje.

Myslela jsem to tak, jestli vědomí může zkoumat vědomí. Můžeme vlastním omezeným vědomím pozorovat vědomí obecně? Jsme „uvnitř krabice“ sebe samých. Je možné zevnitř krabice pozorovat i to, co je vně? Nahlédnout vědomí jako takové?

Jinou možnost nežli pozorování nemáme, je to náš jediný nástroj. Jistě, situace je složitější v případě pozorování a vysvětlení vlastního vědomí. Vysvětlení vědomí vědomím je velký problém, který se dotýká i takových oblastí, jako je otázka, zda mohou, nebo někdy budou moci myslet stroje. Kdybychom systém vědomí vysvětlili beze zbytku, bylo by možné sestrojít myslící či vědomý stroj. Tímto „strojem“ je myšlen jakýsi algoritmus či „formální systém“, který operuje stejně jako mysl a produkuje stejné výsledky, například tzv. Turingův stroj.

Už desetiletí se vede diskuse, zda formální systém může bezezbytku vysvětlit sám sebe, což je asi přesně to, na co se ptáte. V roce 1931 slavný rakouský logik Kurt Gödel podal důkaz, že v každém formálním systému (jako je např. aritmetika přirozených čísel, anebo naše mysl) existuje něco, co tento systém nemůže dokázat. Fakt, že systém nemůže v úplnosti popsat sám sebe, je typický příklad, který je často používán jako argument, že vědomí nemůže a nikdy nebude moci poznat nebo v úplnosti popsat samo sebe. Dodnes o Gödelových závěrech probíhá čilá diskuse, která se odehrává hlavně na úrovni pokročilé matematické logiky.

Nicméně nám by v tuto chvíli stačilo vysvětlení i s rizikem (podle Gödela s jistotou) jisté neúplnosti. Konečně, v empirických vědách, na rozdíl od čisté matematiky a formální logiky, jsou všechna data zatížena šumem a pohybovat se v jistém stupni nejistoty jsme zvyklí. Problém rizika řeší statistika, která řekne, jak je toto riziko chyby velké, a my se rozhodneme, zda je akceptovatelné. Vysvětlit vědomí je naléhavá věc. Nevíme-li,

co je zdrojem zmíněných neuronálních obrazů,⁴ které máme tendenci považovat za skutečnost, pak netušíme, proč jsou takové, jaké jsou, a co vlastně znamenají. Když nevíme takto zásadní věc, nemůžeme se dobrat odpovědi na otázku smyslu, tedy proč jsme vlastně tady⁵ na tu krátkou dobu našeho života. Jistě, bavíme se o tom, že pochopit vědomí je nezbytný předpoklad k tomu, abychom byli schopni alespoň začít s hledáním odpovědi na otázku smyslu života. Do té doby je to skutečně „tak trochu“ předčasné.

A jde to?

Podobně jako řada dalších se domnívám, že to jde. Minimálně to je skutečně důstojný úkol, který stojí za to. Ano, chtít vědomím pochopit vědomí zní trochu zpupně, ale hluboce věřím tomu, že to s nezbytnými omezeními možné je, nebo bude. Předpokládám, že při našem rozhovoru se k tématu vrátíme, a budu tak mít možnost vás přesvědčit nejen o možnostech řešit problém vědomí, ale taky o některých důsledcích, které by to mohlo mít.

Kdy jste si začal uvědomovat, že zkoumání vědomí je tak fascinujícím tématem?

Na chvíli, kdy mě poprvé napadlo, že zkoumat vědomí je skvělá, možná i nejlepší otázka, si vzpomínám naprosto přesně. Bylo mi asi šestnáct let, byly letní prázdniny, já jsem byl nejistý a dospíváním trochu frustrovaný gymnazista z Karlových Varů. Byl jsem sám doma, rodiče byli na dovolené, byt jsem měl celý pro sebe. Vydal jsem se se opalovat na Sokolák, což je kopec nad Karlovými Vary. Vzal jsem si s sebou překlad knížky L. Wittgensteina, *Tractatus Logico-Philosophicus*, která představuje stěžejní dílo analytické filosofie...

V šestnácti letech?

Ano, v šestnácti letech, však jsem také textu až tak moc nerozuměl. Navíc mi při čtení bylo hrozně horko a deka,

⁴ Nebo přesněji, jaký typ transformace spojuje svět a jeho obraz v našem nervovém systému.

⁵ Pro přesnost by šlo doplnit „tak jak jsme a nikoliv jinak“.

na které jsem ležel, kousala. Nicméně kniha mě velmi oslovovala, a to hned řadou věcí. Vlastně poprvé jsem tam cítil závan něčeho, co bych dnes pojmenoval pocit přesahu. To, co lidé označují (většinou asi trochu nadsazeně) jako prozření nebo spirituální zkušenost, se mi přihodilo nad tímto textem. Konkrétně mě oslovila otázka, kterou Wittgenstein řeší: jak vědomá zkušenost nebo jazyk souvisí – Wittgenstein používá termín „izomerizuje“ – s tím, k čemu odkazuje, o čem je. Slovo izomerizace je důležité, protože říká, že není jedna struktura (věc) a její jméno, ale že jsou vlastně dvě struktury, jedna realizovaná fyzikálně, hmotně (alespoň tak jsem to chápal tenkrát), a pak struktura druhá, vnitřní, například myšlenková, která je podle Wittgensteina daná a současně omezená takzvanou logickou formou. To, co je mimo tuto „logickou formu“, je pro nás nemyslitelné, je to „bezesmyslné“, ale to nemusí nutně znamenat, že to neexistuje. Uvědomil jsem si, že naše myšlenky asi nějak souvisejí⁶ („izomerizují“) se světem, ale nejspíš jen s jeho částí, protože jsou ohraničeny logickou formou, jinak řečeno formou myslitelného.

Co je ale pak za hranicí myslitelného?

Ano, Wittgenstein geniálně navádí čtenáře k tomu, aby se takto začal okamžitě ptát: co je tedy za touto hranicí myslitelného? Pochopitelně jsem se nechal nachytat také a z této fascinující otázky mně dodnes mrazí v zádech. Wittgenstein podal důkaz (tedy alespoň pro mě) že lidská mysl má limity a že to, co je za nimi, je to podstatné.

Napadá mě „mystické“...

Napadlo-li vás teď slovo „mystické“, tak to je úplně v pořádku, protože Wittgenstein to tak nejspíš i myslel. Nutno ale podotknout, že později za to byl analytickými filosofi kritizován. Nicméně mně bylo šestnáct, sluníčko pálilo a já, i přes kousání tehdy velmi populární deky Larisa – vzpomínáte? –, jsem byl šťastný.

⁶ Odpověď na otázku „jak, do jaké míry a proč tak a nikoliv jinak“ bude naznačena v dalších částech rozhovoru.

Ano, deka Larisa mě ve snech hryže dodnes. Co to ale bylo za pocit? Ten „za kousající dekou“...

Byl to pocit štěstí z toho, že jsem se setkal s něčím úplně novým, že jsem překročil nějakou hranici a není cesty zpět. Jistě, zní to trochu přehnaně, však jsem také byl v pubertě. Dodnes to však vidím stejně, jen bych volil opatrnější slova. V tom okamžiku jsem také začal zvažovat, že bych mohl místo biologie studovat filosofii. Z politických důvodů však nebylo možné, abych byl přijat na Filosofickou fakultu.

A proč?

Měl jsem tzv. špatný kádrový profil. Ze stejných důvodů pro mě bylo nakonec obtížné se dostat i na biologii, čehož dnes lituji více než studia filosofie. Nakonec jsem ze situace vybruslit tak, že jsem šel studovat medicínu do Plzně, kam to z určitých důvodů šlo s menším rizikem.⁷

Od samého začátku mě na medicíně bavilo vše, co souviselo s mozkem a nervovou tkání. Cítil jsem, že činnost mozku nějak souvisí s těmi obecnými otázkami, které mě bavily. Je mi jasné, že to zní trochu naivně až směšně, ale ve struktuře mozku jsem vždy tak trochu pokukoval po oné logické formě, se kterou jsem se poprvé setkal v letním parnu na kousavé dece. Když jsem se pak na fakultě poprvé setkal s pacienty na psychiatrii, uvědomil jsem si, že duševní nemoc může být vlastně vysvětlena jako odchylka od konsenzuálního vnímání reality, tedy od toho, jak za normálních okolností vidí a myslí většina lidí. Ptal jsem se: proč je naše vnímání a myšlení považováno za pravdivé, když jsme „normální“, a proč za nepravdivé, když máme duševní poruchu? A je tomu skutečně tak?

Myslíte, že s potřebou těchto otázek lidé už přicházejí na svět? Stává se to, a není to výjimečné, že v lidech, kteří mají nějaké celoživotní poslání nebo profesi, se to probudí tímhle způsobem, v raném, dětském, nebo pak i v pubertálním věku. Jako kdyby

⁷ Ve skutečnosti byl důvod jeden a ten se jmenoval prof. MUDr. František Macků, CSc. (1919–2000). Dělal v tu dobu na Lékařské fakultě UK v Plzni děkana, byl velmi laskavý a při přijímacích zkouškách odvážně nebral tolik zřetel na kádrové profily uchazečů. Budiž mu za to dík!